

A FÜZESABONY–PUSZTASZIKSZÓI KÖZÉPSŐ BRONZKORI TEMETŐ EMBERTANI VIZSGÁLATA

Hajdu Tamás

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Embertani Tanszék, Budapest

Hajdu, T.: *Anthropological examination of the Middle Bronze Age cemetery from Füzesabony-Pusztaszikszó. 30 graves of the Füzesabony culture from the Bronze Age were excavated by F. Kőszegi near Füzesabony in 1965. In total, 18 graves were examined in this study. In the course of the anthropological study the sex, age of death, morphological traits and pathological changes were examined, and the skull and long bones measured. In lack of physical anthropological literature dealing with the Füzesabony culture, thus the publication of results is important. According to the results 5 males, 5 females, 6 children and 2 individuals with undetermined sex were buried in this cemetery. The skulls of the males were archetypal mesokran and steno- or metriometop. The average skulls of females were steno- or metriometop. According to the method of Sjøvold (1990) the mean of the males' stature was tall, and according to Pearson-Rösing (1988) was medium. Altogether, only one female's stature could be estimated. According to both previously mentioned methods, this woman was found to be tall. The males were found to be highly masculine while the females' femininity was not so remarkable. The shape of the skulls were mostly ovoid from a norma verticalis point of view. The occipital bones were typically curvoccipital or bathrocran.*

Keywords: *Physical anthropology, Bronze Age, Füzesabony culture.*

Bevezetés

A középső bronzkorban a mai Magyarország északi, észak-keleti részének jelentős részét a füzesabonyi kultúra népessége tartotta megszállva (Kemenczei 1963). Az első jelentős, a füzesabonyi kultúrához köthető telep feltárását Tompa Ferenc végezte el Füzesabony-Öregdombon (Tomba 1936). A későbbiek során ez lett a kultúra névadó lelőhelye. A magyar régészet 1975-ben 95 (Bóna 1975), 1989-ben pedig már 130–140 lelőhely (Kovács 1989) alapján körvonalazta a kultúra területét. Bóna (1975) szerint nyugatról a Galga- és a Felső-Ípoly völgye, keletről a Bodrog, illetve a Felső-Tisza völgye, északról a Szepesség, délről pedig a Tiszazug határolta a területet. Ezt a későbbi évek eredményei sem változtatták meg jelentősen (Kovács 1989).

A mai Magyarország területén számos, a füzesabonyi kultúrához sorolható, nagy sírszámú temetőt találtak. Tompa Ferenc Hernádkakon és Megyaszón végzett ásásokat, azonban a feltárt sírok embertani anyagát visszahantoltatta (Mozsolics 1946). Az azóta eltelt évtizedekben többek között Tiszafüreden és Füzesabonyban egyaránt több lelőhelyen, emellett Gelej-Kanálisdülőben is feltártak nagy temetőket. Ezek részletes antropológiai feldolgozása azonban még nem történt meg. Tóth 1973-ban közreadta néhány Tiszafüred-Majoroshalomról származó férfi és női koponya Martin szerinti méretének átlagát. Farkas 1975-ben ismertetett 5 egyént ugyanerről a lelőhelyről (két maturus és egy adultus korú nőt, valamint két gyermeket). Szathmáry 1979-ben

Nagydobos-Sípos telekről egy adultus korú férfit, egy felnőtt nőt, valamint egy 5–6 éves gyermeket írt le.

1965-ben Füzesabonytól körülbelül 3 km-re észak-nyugatra, Pusztaszikszón kavicskitermelés közben emberi csontokra bukkantak. A leletmentés során Kőszegi Frigyes összesen 30, a bronzkori füzesabonyi kultúrához tartozó sírt tárt fel. A temető régészeti ismertetése megjelent (Kőszegi 1968). A feltárt sírok embertani anyagát jelenleg a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában őrzik. Vizsgálatom célja a középső bronzkor embertani képéről szerzett ismereteink bővítése volt.

Anyag és Módszer

A feltárás során 30 sírra bukkantak, ebből 18 sír embertani anyagát tudtam megvizsgálni. A hiányzó 12 sír csontanyaga jelenleg nincs a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában. A hiányzó sírok közül a feltáró régész véleménye szerint az 5., a 9., a 19. és a 27. emberi hamvakat tartalmazott. A 6. sírban töredékes koponya és váz volt, míg a 14. sírban a csontok egy urnában voltak eltemetve. A 15. sírban egy felkarcsont és koponyatöredékek, a 17. és 28. sírban egy-egy koponya és váz volt. A 18. sírban koponya és mellkas csonttöredékei feküdtek, a 21. sírban pedig a régész szerint egy gyermek csontváza feküdt. A 20. sírnak a régészeti feltáráskor már csak a helye volt meg, a feltáró régész a sírban nem talált emberi maradványokat.

A morfológiai nem meghatározásánál a koponyán 8, az állkapcsón 4, a hosszúcsontokon 9 nemí dimorfizmust mutató anatómiai jelleget vettem figyelembe (Éry és mtsai 1963, Acsádi és Nemeskéri 1970).

A biológiai életkor becslésére az inf I. és inf. II., valamint a juvenis korcsoportúaknál felhasználtam a tej- és a maradó fogak számán és fejlettségi fokán (Schour és Massler 1941, Bodzsár és Zsákai 2003), valamint a végtagsontok hosszán alapuló módszereket (Stloukal és Hanáková 1978). Az adultus és maturus korcsoportúaknál felhasználtam az os pubis felszíni változását (Todd 1920), az agykoponya varratainak külső (Meindl és Lovejoy 1985) és belső felszíni elcsontosodását (Nemeskéri et al. 1960), a molárisok kopottságának mértékét (Brothwell 1963), valamint a bordák sternalis végének morfológiai változásán alapuló módszert (Iscan et al. 1984).

A metrikus eredmények kiszámítására Bernert programcsomagját használtam fel (Bernert 2005). A testmagasságbecslést Pearson–Rösing és Sjøvold módszere alapján is elvégeztem (Rösing 1988, Sjøvold 1990).

A patológiás elváltozásokat Ortner és Putshar (1981) munkáját felhasználva makroszkóposan figyeltem meg.

Vizsgálati eredmények

A vizsgálható 18 sírből feltárt egyének közül öt esetben férfit, öt esetben pedig nőt határoztam meg. Két esetben a csontok rossz megtartása, hat esetben pedig az elhalálózási kor (infans I., ill. II. korcsoport) miatt a nem meghatározása nem volt lehetséges. A vizsgált leletek alapadatait az 1. táblázat tartalmazza.

Az infans I. korcsoportba két, az infans II. korcsoportba négy, míg a juvenisek közé egy egyént soroltam. Három egyén az adultus, kettő a maturus korcsoportba tartozott, egy esetben pedig az anyag rossz megtartása miatt az elhalálózási kor az adultus-maturus besorolásnál pontosabban nem volt becsülhető (2. táblázat).

1. táblázat. A vizsgált egyének alapadatai.
Table 1. The basic data of examined individuals.

Leltári szám Inventory No.	Sírszám Grave No.	Nem Sex	Életkor (év) Age (yrs)
10878.	1.	nő	35–40
10879.	2.	?	6–7
10880.	3.	férfi	40–45
10881.	4.	?	40–60
10882.	7.	?	10–12
10883.	8.	férfi	50–55
10884.	10.	nő	40–45
10885.	11.	férfi	35–40
10886.	12.	nő	22–25
10887.	13.	?	5–6
10888.	16.	?	4–6
12092.	22.	férfi	40–45
12093.	23.	?	11–13
12094.	24.	férfi	45–50
12095.	25.	?	7–8
12096.	26.	nő	40–45
12097.	29.	?	35–50
12098.	30.	nő	18–20

2. táblázat. A nem és életkor szerinti megoszlás.
Table 2. Distribution according to sex and age.

Korcsoport–Age groups	Nem–Sex	Férfiak Males	Nők Females	?	Együtt Altogether
Infans I.		0	0	2	2
Infans II.		0	0	4	4
Juvenis		0	1	0	1
Adultus		1	2	0	3
Maturus		4	2	1	7
Senilis		0	0	0	0
?		0	0	1	1
Összesen–Total		5	5	8	18

A nemi jellegek vizsgálatának eredményei

A nemi jellegek vizsgálatának eredményeit a 3. táblázat, azok átlagát a 4. táblázat tartalmazza. Az eredmények alapján a férfiaknál a szexualizáltság átlagos értéke +1,29 volt. A maskulinitás a koponyán (+1,27) és a vázon (+1,37) is rendkívül erőteljesen jelentkezett.

A koponyán a vizsgált jellegek közül a *glabella* és az *arcus superciliaris*, a *trigonum mentale*, a *processus mastoideus*, míg a vázon az *angulus subpubicus*, a *sacrum*, valamint a kismedence volt a leginkább férfias. A nők átlagos feminitása -0,81 (a koponyán -0,87, a vázon -0,78) volt. A koponyán a legnőiesebbek a *trigonum mentale* és az *angulus mandibulae* adódott. A vázon a feminitás leginkább az *incisura ischiadica major*-on jelentkezett.

3. táblázat. A nemi jellegek vizsgálatának eredményei.
Table 3. Results of the examination of the sexual traits.

Sírszám–Grave No.	1.	3.	8.	10.	11.	12.	22.	24.	26.	29.	
Nem–Sex	♀	♂	♂	♀	♂	♀	♂	♂	♀	?	
Nemi jellegek–Sex traits (Éry et al. 1963)	1.	-1	+1	+1	–	+2	-2	-1	-1	-2	–
	2.	-1	+2	+2	-1	+2	-2	+1	+2	+1	–
	3.	-1	+1	+2	-2	+2	-1	+1	+2	0	–
	4.	-1	+2	+1	0	+1	-2	+2	–	+2	–
	5.	+1	+1	+2	+1	+1	-2	+1	–	+1	–
	6.	-1	+2	+1	–	+1	-1	-1	0	+1	–
	7.	–	–	–	–	+1	-2	+2	–	–	–
	8.	0	+1	+2	–	+1	0	+2	+1	0	–
	9.	+1	+1	+2	+1	+1	0	0	–	0	–
	10.	-2	+2	+1	-1	+2	-2	–	–	-1	–
	11.	-2	0	+1	0	+1	-2	+1	–	-2	–
	12.	-1	+2	+2	–	+2	-1	+1	–	0	–
	13.	–	–	+1	–	-1	–	–	+1	–	–
	14.	–	–	+2	–	+1	–	–	+2	–	–
	15.	–	–	–	–	+2	–	–	+2	–	–
	16.	–	–	–	–	+2	–	–	+1	–	–
	17.	-2	0	+1	–	+2	-1	–	+2	-2	–
	20.	–	–	–	–	+2	–	–	+2	–	–
	21.	0	+1	+2	–	+2	-1	0	+2	0	–
	22.	-1	+1	+1	+1	+1	-1	+1	0	–	+1
	23.	-2	+1	0	–	+1	-1	–	+2	-2	–
	Átlagok–Means	-0,87	+1,20	+1,41	-0,12	+1,38	-1,31	+0,77	+1,29	-0,29	+1,00

4. táblázat. A vizsgált nemi jellegek átlagértékei.
Table 4. Means of the examined sex traits.

Nemi jellegek–Sex traits	Férfiak–Males	Nők–Females	Nemi különbség Sex distance
	M	M	
1. Tuber frontale et parietale	+0,40	-1,67	2,07
2. Glabella, arcus superciliaris	+1,80	-0,75	2,55
3. Processus mastoideus	+1,60	-1,00	2,60
4. Protuberantia occipitalis externa	+1,50	-0,25	1,75
5. Planum occipitale	+1,25	+0,25	1,00
6. Margo supraorbitalis	+0,60	-0,33	0,93
7. Arcus zygomaticus	+1,50	-2,00	3,50
8. Facies zygomaticus	+1,40	0,00	1,40
9. Corpus mandibulae	+1,00	0,50	0,50
10. Trigonum mentale	+1,67	-1,50	3,17
11. Angulus mandibulae	+0,75	-1,50	2,25
12. Caput mandibulae	+1,75	-0,67	2,42
13. Pelvis major	+0,33	–	–
14. Pelvis minor	+1,67	–	–
15. Angulus subpubicus	+2,00	–	–
16. Foramen obturatum	+1,50	–	–
17. Incisura ischiadica major	+1,25	-1,67	2,92
20. Sacrum	+2,00	–	–
21. Caput femoris	+1,40	-0,33	1,73
22. Linea aspera	+0,80	-0,33	1,13
23. Sulcus praeauricularis	+1,00	-1,67	2,67
Átlagok–Means	+1,29	-0,81	2,10

A temetőben a férfiak és nők között a nemi jellegek alapján meglehetősen nagy volt az átlagos távolság (2,1). Bár a feminitás a nőknél nem jelentkezett erőteljesen, a férfiaknál a maszkulinitás annyira kifejezett volt, hogy a nemek egymástól jól elkülöníthetőek voltak.

A metrikus vizsgálat eredményei

A koponyákon mért adatokat az 5. táblázat tartalmazza. A koponya a hosszúság-szélesség jelző (8:1) alapján a 8. és a 11. sírban talált férfinél közepesen hosszú (1–2. ábra), a 12. sírban talált nőnél igen rövid volt (3. ábra). A 11. sírban fekvő férfi a koponya hosszúság-magasság jelzője (17:1) alapján a közepes, a szélesség-magasság (17:8) jelzője alapján az alacsony, a koponya hosszúság-fülmagasság (20:1) jelzője alapján a nagyon alacsony csoportba tartozott, emellett alacsony szemüreggel és széles szájpadal rendelkezett. A négy számítható esetben a transversalis fronto-temporalis (9:8) jelzőt alapul véve mind a férfiak, mind a nők keskeny vagy közepesen keskeny homlokkal rendelkeztek.

5. táblázat. A koponyák antropometriai jellemzői.
Table 5. Measurements and indices of the skulls.

Sírszám–Grave No. Martin No.	3.	8.	11.	22.	24.	1.	12.	26.
1	–	198	189	178	–	–	167	187
5	–	–	109	–	–	–	–	–
8	–	152	150	–	–	146	147	–
9	101	97	102	92	–	96	101	98
11	–	–	125	–	–	–	–	–
12	–	115	120	–	–	–	–	–
17	–	–	137	–	–	–	–	–
20	–	–	105	–	–	–	–	–
38	–	–	1446	–	–	–	–	–
40	–	–	98	–	–	–	–	–
43	111	107	110	104	–	104	107	–
46	–	–	102	–	–	–	–	–
47	–	–	108	–	–	–	–	–
48	–	–	65	–	–	–	–	–
51	–	–	41	–	–	–	–	–
52	–	–	31	–	–	–	–	–
54	–	–	25	–	–	–	–	–
62	–	–	49	–	–	–	–	–
63	–	–	45	–	38	31	–	–
65	115	126	135	–	–	–	122	–
66	111	113	113	–	–	97	92	–
69	28	32	27	–	–	32	30	34
70	63	60	62	63	–	57	58	–
71	29	29	30	34	–	30	29	33

5. táblázat folytatása. Table 5 continued.

Martin No. Sírszám—Grave No.	3.	8.	11.	22.	24.	1.	12.	26.
8:1	—	76,8	79,4	—	—	—	88,0	—
17:1	—	—	72,5	—	—	—	—	—
17:8	—	—	91,3	—	—	—	—	—
20:1	—	—	55,6	—	—	—	—	—
20:8	—	—	70,0	—	—	—	—	—
9:8	—	63,8	68,0	—	—	65,7	68,7	—
52:51	—	—	75,6	—	—	—	—	—
63:62	—	—	91,8	—	—	—	—	—

A vázcsontok metrikus adatait a 6. táblázat tartalmazza. Öt férfinél és egy nőnél lehetett a testmagasságot számítani. Sjøvold (1990) módszerével, Martin (1957) beosztását alkalmazva ezek közül kettő közepesen magas (3., 22. sír), egy nagyközepes (8. sír) és egy magas (24. sír) férfi, valamint egy magas nő (12. sír).

6. táblázat. A vázcsontok paraméterei.
Table 6. Measurements and indices of long bones.

Martin No.		Sírszám—Grave No.										
		3.	8.	11.	22.	24.	29.	1.	10.	12.	26.	
Clavicula	1	d	—	—	—	—	—	—	—	—	153	
		s	—	170	—	—	—	—	—	—	151	
	6	d	41	43	—	41	—	—	30	—	—	30
		s	40	45	—	—	—	40	32	—	—	31
	6:1	d	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19,6
		s	—	26,5	—	—	—	—	—	—	—	20,5
Humerus	1	d	—	—	—	323	—	—	—	—	—	
		s	—	317	—	—	347	—	—	—	305	
	2	d	—	—	—	320	—	—	—	—	—	
		s	—	311	—	—	342	—	—	—	—	
	3	d	—	—	—	50	—	—	—	—	—	
		s	—	52	—	—	53	48	—	—	45	
	4	d	63	—	68	60	67	61	58	—	—	
		s	—	65	68	62	65	—	—	—	—	
	5	d	20	—	23	23	24	21	22	—	22	
		s	19	22	22	20	24	21	—	—	23	
	6	d	18	—	19	17	19	17	17	—	17	
		s	17	20	17	17	19	16	—	—	17	
	7	d	64	—	68	60	68	61	57	—	—	
		s	64	68	64	60	68	—	—	—	60	
	7a	d	66	—	70	68	76	67	63	—	72	
		s	68	70	66	62	71	63	—	—	65	
	9	d	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		s	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	7:1	d	—	—	—	18,6	—	—	—	—	—	
		s	—	21,4	—	—	19,6	—	—	—	19,7	
	6:5	d	90,0	—	82,6	73,9	79,2	80,9	77,3	—	77,3	
		s	89,5	90,9	77,3	85,0	79,2	76,2	—	—	73,9	

6. táblázat folytatása. Table 6 continued.

Martin No.		Sírszám–Grave									
		3.	8.	11.	22.	24.	29.	1.	10.	12.	26.
Radius	1	d	–	254	–	–	268	–	–	–	–
		s	243	–	–	–	–	–	–	–	–
	2	d	–	241	–	–	256	–	–	–	–
		s	230	–	–	–	–	–	–	–	–
	3	d	–	46	50	–	51	–	–	–	42
		s	39	53	55	–	50	–	–	–	–
	4	d	–	16	16	–	18	–	14	–	15
		s	16	17	17	–	17	–	–	–	–
	5	d	–	14	12	–	14	–	11	–	11
		s	12	14	13	–	14	–	–	–	–
	3:2	d	–	19,1	–	–	19,9	–	–	–	–
		s	17,0	–	–	–	–	–	–	–	–
	5:4	d	–	87,5	75,0	–	77,8	–	78,6	–	73,3
		s	75,0	82,3	76,5	–	82,3	–	–	–	–
Ulna	1	d	–	271	–	–	–	–	–	–	–
		s	–	–	293	–	–	–	–	–	–
	2	d	–	235	–	–	–	–	–	–	–
		s	–	240	259	–	–	–	–	–	–
	3	d	–	41	–	–	–	–	38	–	–
		s	–	40	38	–	–	–	–	–	–
	11	d	–	16	13	–	16	–	14	–	13
		s	–	15	13	–	19	–	–	–	–
	12	d	–	18	19	–	14	–	15	–	15
		s	–	18	18	–	16	–	–	–	–
	13	d	–	27	23	–	–	–	–	–	18
		s	24	23	22	–	22	–	–	–	–
	14	d	–	26	25	–	–	–	–	–	24
		s	26	25	24	–	25	–	–	–	–
	3:2	d	–	17,4	–	–	–	–	–	–	–
		s	–	16,7	14,7	–	–	–	–	–	–
	11:12	d	–	88,9	68,4	–	114,3	–	93,3	–	86,7
		s	–	83,3	72,2	–	118,7	–	–	–	–
13:14	d	–	103,8	92,0	–	–	–	–	–	75,0	
	s	92,3	92,0	91,7	–	88,0	–	–	–	–	
Femur	1	d	441	–	489	–	–	–	–	–	432
		s	440	–	490	–	458	–	–	–	–
	2	d	439	–	486	435	–	–	–	–	428
		s	436	–	485	–	455	–	–	–	–
	6	d	29	–	32	27	30	26	26	29	25
		s	28	29	33	25	31	27	26	29	24
	7	d	30	–	28	28	30	27	26	25	24
		s	30	27	28	29	30	27	27	27	25
	8	d	82	–	93	89	95	85	83	95	80
		s	82	94	97	86	97	83	83	95	78
	9	d	32	–	32	34	36	32	33	–	33
		s	32	33	32	36	35	33	31	–	33
	10	d	31	–	28	25	27	29	23	–	24
		s	29	27	28	26	27	27	23	–	22
	21	d	439	–	87	–	88	–	–	–	–
		s	436	–	–	–	88	–	–	–	–
	8:2	d	18,7	–	19,1	20,5	–	–	–	–	18,7
		s	18,8	–	20,0	–	21,3	–	–	–	–

6. táblázat folytatása. Table 6 continued.

Sírszám – Grave No. Martin No.		3.	8.	11.	22.	24.	29.	1.	10.	12.	26.		
Femur	6:7	d	96,7	–	114,3	96,4	100,0	96,3	100,0	116,0	104,2	–	
		s	93,3	107,4	117,9	86,21	103,3	100,0	96,3	107,4	96,0	–	
	10:9	d	96,9	–	87,5	73,5	75,0	90,6	69,7	–	72,7	–	
		s	90,6	81,8	87,5	72,2	77,1	81,8	74,2	–	66,7	–	
	Tibia	1	d	370	363	–	355	390	–	–	–	–	–
			s	370	–	–	–	383	–	–	–	–	–
1a		d	369	369	–	359	391	–	–	–	–	–	
		s	370	–	–	–	394	–	–	–	351	–	
1b		d	362	360	–	350	382	–	–	–	–	–	
		s	361	–	–	–	386	–	–	–	346	–	
2		d	343	342	–	341	387	–	–	–	–	–	
		s	342	–	–	340	373	–	–	–	332	–	
8		d	35	33	–	30	34	27	27	–	21	–	
		s	35	30	–	29	30	27	27	–	22	–	
8a		d	39	37	–	35	41	33	31	–	–	–	
		s	39	35	–	35	38	33	31	–	29	–	
9		d	23	22	–	22	25	22	23	–	18	–	
		s	23	23	–	21	26	21	21	–	20	–	
9a		d	24	25	–	22	27	25	23	–	22	–	
		s	24	25	–	23	27	24	22	–	21	–	
10		d	94	92	–	83	94	80	82	–	74	–	
		s	97	85	–	84	92	78	82	–	74	–	
10b		d	80	83	–	78	84	75	71	–	65	–	
		s	80	–	–	81	88	72	70	–	69	–	
10b:1		d	21,6	22,9	–	22,0	21,5	–	–	–	–	–	
		s	21,6	–	–	–	23,0	–	–	–	–	–	
9:8		d	65,7	66,7	–	73,3	73,5	81,5	85,2	–	85,7	–	
		s	65,7	76,7	–	72,4	86,7	77,8	77,8	–	90,9	–	
9a:8a	d	61,5	67,6	–	62,9	65,8	75,8	74,2	–	–	–		
	s	61,5	71,4	–	65,7	71,0	72,7	71,0	–	72,4	–		
Test- magasság Stature (cm)	Sjøvold (1990)		166.9	168.7	179.6	166.2	174.2	–	–	–	161.4	–	
	Pearson és Rösing (1988)		163.5	163.5	172.8	161.9	168.9	–	–	–	155.0	–	

Ugyanezen síroknál a Pearson–Rösing féle (1988) módszert és a Martin (1957) szerinti beosztást alkalmazva egy kisközepes (22. sír), két közepesen magas (3., 8. sír), egy nagyközepes (24. sír) és egy magas (11. sír) férfi, valamint egy közepesen magas nő volt a vizsgálhatók között.

A morfológiai és taxonómiai vizsgálatok eredményei

A koponya alakja felülnézetben az esetek döntő többségében ovális volt (7. táblázat). Alveoláris *prognathia* egyetlen esetben sem jelentkezett. A homlok a férfiaknál ívelt, míg a nőknél ívelt vagy meredek volt. A nyakszirt többnyire ívelt volt, de több esetben bathrokrania is előfordult. A többi vizsgált morfológiai jelleg nagymértékben variált, így ezekből a kis esetszám miatt jelentős következtetés nem vonható le.

A vizsgált egyének között a cromagnoid típus dominanciája volt megfigyelhető. Emellett előfordult egy rendkívül kevert, taxonómiailag meghatározhatatlan komponens is. A férfiakra általánosan jellemző koponyatípus legtisztábban a 8. és 11. sírból feltárt egyéneknél jelentkezett. Férfiaknál jellemző volt a nagyon robusztus, vastag falú, erősen maszkulin koponya, robusztus váz. A nők a férfiakhoz képest mind a koponyát, mind a vázat tekintve jelentős heterogenitást mutattak.

7. táblázat. A morfológiai vizsgálat eredményei.
Table 8. Results of the morphological examination.

Morfológiai jelek Morphological traits	Sír-szám–Grave No.									
	3.	8.	11.	22.	24.	1.	10.	12.	26.	30.
Norma verticalis	ovoid	ovoid	ovoid	nem. vizsg.	ovoid	nem. vizsg.	sphen.	ovoid	ovoid	ovoid
Orbita	kerek	szögl.	kerek	szögl.	kerek	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.	kerek	nem vizsg.
Orr	széles	kesk.	kesk.	széles	széles	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.	kesk.	nem vizsg.
Apertura piriformis	anthr.	sulcus praen..	sulcus praen..	sulcus praen..	anthr.	nem vizsg.	anthr.	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.
Spina nasalis anterior	4.	3.	nem vizsg.	1.	1.	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.	nem vizsg.
Alveolaris prognathia	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nem vizsg.	nem vizsg.	nincs	nem vizsg.	nincs
A homlok íve Arch of forehead	ívelt	ívelt	ívelt	ívelt	ívelt	ívelt	mered.	mered.	nem vizsg.	ívelt
A nyakszirt íve Nape arch	bathro	curvoc	curvoc	curvoc	bathro	curvoc	curvoc	bathro	nem vizsg.	bathro
Fossa canina mélysége Fossa canina deepth	kran	ciptal	ciptal	ciptal	kran	ciptal	ciptal	kran	nem vizsg.	kran
	mély	közep.	mély	sekély	közep.	nem vizsg.	sekély	sekély	nem vizsg.	sekély

Kóros elváltozások és anatómiai variációk

A temetőben *periostitis* három esetben fordult elő. A 3. és 12. sírokból feltárt egyéneknél a sípcsontok distalis végén, a 22. sírból feltárt egyénnél ugyanitt és mindkét combcsont distalis harmadában is jelentkezett.

Poroticus hyperostosis szintén három esetben volt megfigyelhető (1., 25. és 30. sír). A szemüregben két esetben *poroticus* (1., 25. sír), egy esetben pedig *cribroticus* (30. sír) fázisú volt az elváltozás. A 30. sírban talált egyénnél a szemüreg mellett mindkét falcsont is megfigyelhető volt a csontszerkezet *cribroticus* fellazulása (4. ábra).

Az 1. sírből feltárt egyénnél csípőízületi gyulladás jelentkezett. Mindkét combcsont fején peremképződés és az ízületi porc kopása, emellett mindkét *acetabulum* szájadékának beszűkülése is kialakult.

A gerinc elváltozásai közül a 3. sírnál a háti és ágyéki szakaszokon *spondylosis deformans*, az első és második nyaki csigolya jobb oldalán a kis ízület gyulladása volt megfigyelhető (5. ábra). A 8. sírnál *spondylodiscitis* alakult ki a háti csigolyák testén.

Traumás elváltozást a 8. sírből feltárt férfi koponyáján, a homlokcsont jobb oldalán figyeltem meg. A maturus korú férfi a koponyasérülést biztosan túlélte, a gyógyulási

folyamatoknak köszönhetően a sérülés következtében kialakult nyílás mintegy negyedével csökkent az elhalálozás pillanatáig. A sérülés ellipszis alakú (mérete 30x25mm), a seb széle lekerekített volt. A koponya belső felszínén egy 10x8 mm-es csonttöredéket figyeltem meg. A sérülés létrejöttékor minden valószínűség szerint ez a csontdarab elmozdult az eredeti helyéről, majd az azt követő gyógyulási folyamatok során az eredetitől eltérő helyen rögzült. A sebszéleken gyulladás nyoma nem látható.

Enthesopathia (3. sír, a sarokcsontokon), *osteoid osteoma* (22. sír, a homlokcsonton a jobb orbita felett) és áttört *cysta/abscessus* (1. sír, a maxilla-n mindkét első metszőfognál) egyaránt egy esetben fordult elő.

Sutura metopica két esetben (12. és 25. sír) volt megfigyelhető.

A lambdavarratban 9 esetben figyeltem meg varratsontokat. Két egyénnél több kis (1., 22. sír), három egyénnél több nagy (3., 8., 25. sír), míg négy egyénnél kevés és közepesen nagy varratsont volt jellemző.

Az eredmények megvitatása

A középső bronzkorban, a füzesabonyi kultúra klasszikus fázisában a kultúra temetőiben a halottakat minden esetben zsugorítva temették el (Kemenczei 1963). Tompa (1936) megfigyelése szerint Megyaszón a férfiakat a jobb (D-É-i irányban), míg a nőket a bal oldalukra (É-D-i irányban) fektették. Kőszegi (1968) a Füzesabony–Pusztaszikszón feltárt temető temetkezési rítusát is ismertette. Az embertani vizsgálatok során a férfiként azonosítottak mindegyike (3., 8., 11., 22. és 24. sír) a jobb oldalára volt fektetve. A nők közül négy egyén (1., 10., 26., 30. sír) a bal oldalán, egy pedig a megszokottól eltérően, a hátán (12. sír) feküdt. Az antropológiai módszerekkel nem meghatározható nemű egyének közül a 29. sírba temetett felnőtt a jobb oldalán, míg a 7. (4–6 éves) és 16. sírba (10–12 éves) temetett gyermekek a bal oldalukon feküdtek.

A Szathmáry által 1979-ben leírt férfi koponyáján és csontvázán összesen 13 nemi jelleg volt vizsgálható. Ezek mindegyike +2-nek adódott, így a vizsgált férfi *hypermasculin* volt (Szathmáry 1979). Bár az általam vizsgált férfiak átlagos maszkulinitása ennyire nem volt kifejezett, a népesség férfitagjairól elmondható, hogy az átlagos szexualizáltságuk jelentősen férfias volt (+1,29). A Szathmáry által vizsgált felnőtt nő egyetlen vizsgálható nemi jellege -2-nek adódott. A Farkas által 1975-ben ismertetett két maturus korú nő nemi jellegeinek átlagához képest (-0,2, és -0,5) a Pusztaszikszón feltárt népesség nőtagjai ennél nőiesebbek voltak (-0,87), de az általam vizsgált nők átlagos feminitása sem volt jelentős mértékű.

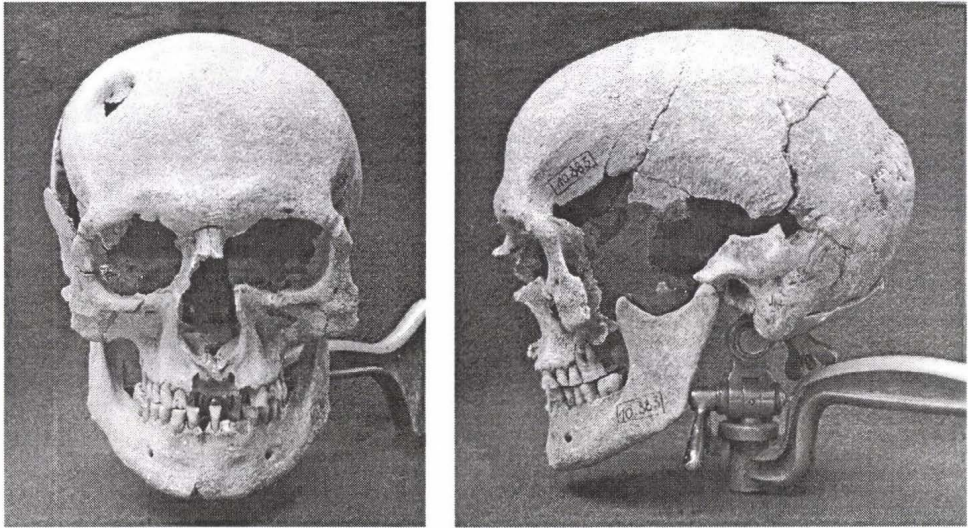
Farkas (1975) szerint mindkét Tiszafüred–Majoroshalmon feltárt maturus korú nő koponyája *norma verticalis*-ban pentagonoid volt. Szathmáry (1979) az általa leírt férfi koponyaformáját *norma verticalis*-ban elliptikusnak határozta meg. Ezzel szemben az általam vizsgált koponyák döntő többsége ovoid volt.

A Farkas (1975) által leírt maturus korú nők egyikének volt csak számítható a testmagassága. Ez alapján a nő magas termetű volt. A Nagydobos–Sípos telken feltárt egyének termetéről nincs irodalmi adat. A tiszafüredi maturus korú nő termetéhez hasonlóan az általam vizsgált nő (12. sír) termete is magas volt.

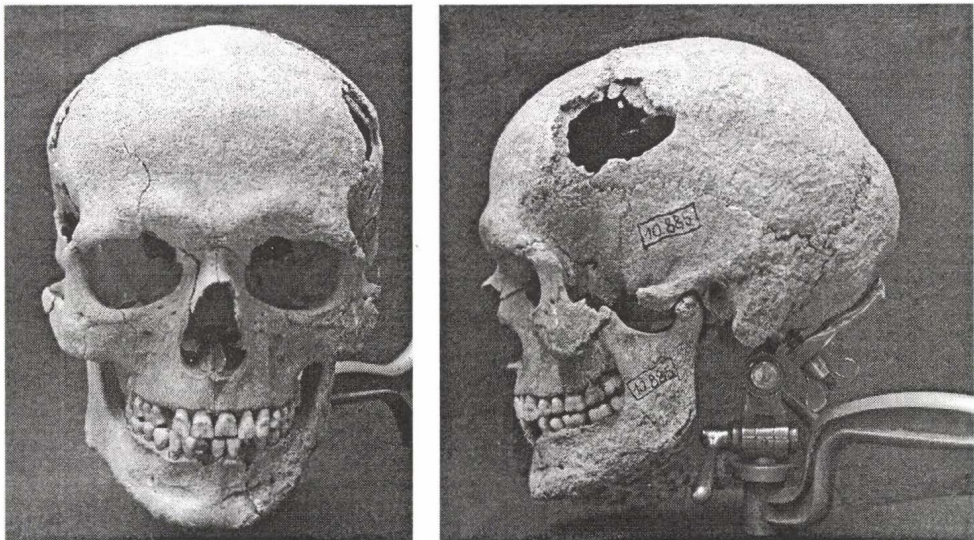
A taxonómiai összehasonlítást irodalmi adatok hiányában nem tudtam elvégezni.

A tanulmányomban ismertetett, a füzesabonyi kultúrához sorolt temető a feltárt, azonban embertanilag nem vizsgált nagy sírszámú temetők feldolgozásához adhat a későbbiek során összehasonlítási alapot. Bár vizsgálatom egyes eredményei a temetőben

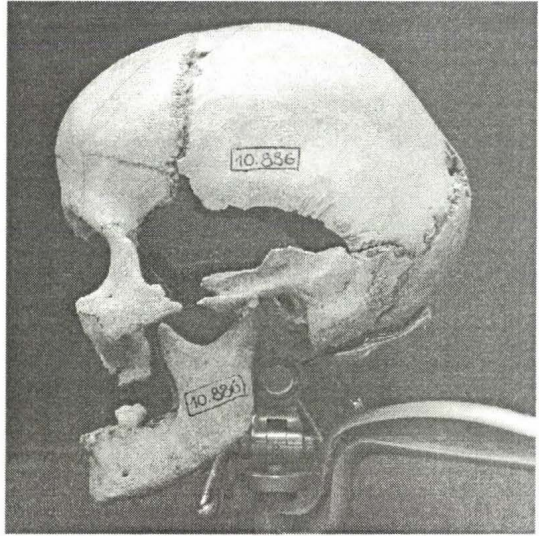
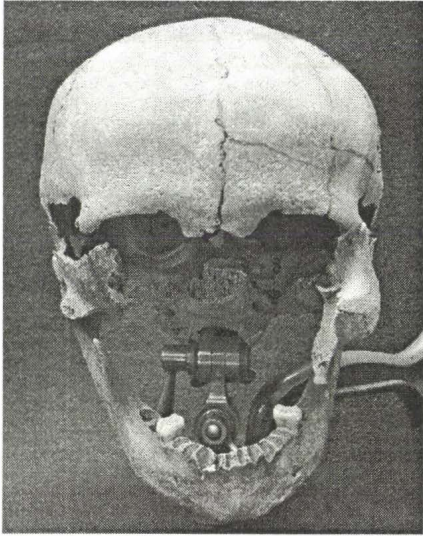
eltemetett egyénekről meglehetősen homogén embertani képet mutatattak, a kis esetszám miatt ezt óvatosan kell fogadnunk.

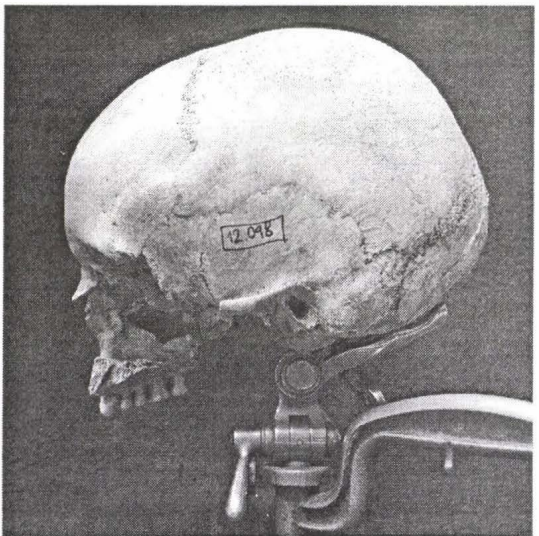
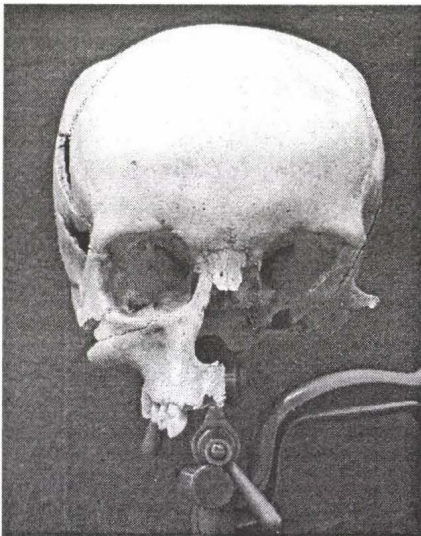
1. ábra: 8. sír, maturus férfi (elől- és oldalnézet).
Figure 1: Grave 8, mature male (frontal and lateral view).

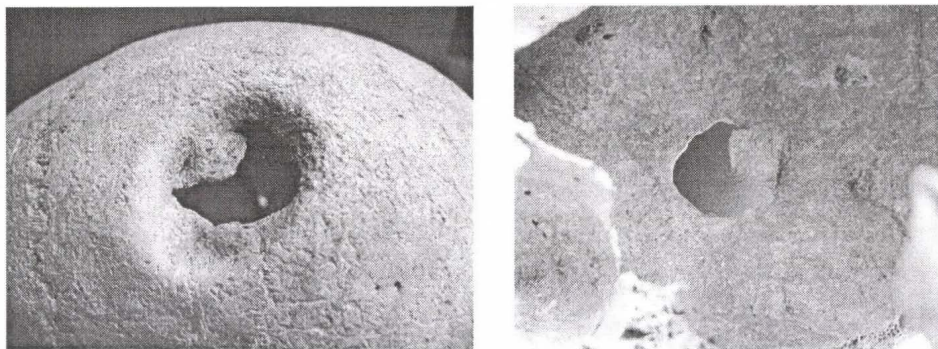
2. ábra: 11. sír, adultus férfi (elől- és oldalnézet).
Figure 2: Grave 11, adult male (frontal and lateral view).

3. ábra: 12. sír, adultus nő (elöl- és oldalnézet).
Figure 3: Grave 12, adult female (frontal and lateral view).

4. ábra: 30. sír, juvenilis nő (elöl- és oldalnézet).
Figure 4: Grave 30, juvenile female (frontal and lateral view).

5. ábra: Traumás elváltozás a koponyán (8. sír, maturus férfi).
 Figure 5: Traumatic changes on the skull (grave 8, mature male).

Irodalom

- Acsádi, Gy., Nemeskéri, J. (1970): *History of human life span and mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bernert, Zs. (2005): Paleoantropológiai programcsomag. *Folia Anthr.*, 3: 71–74.
- Bodzsár, É., Zsákai, A. (2003): *Humánbiológia. Gyakorlati kézikönyv*. Egyetemi tankönyv. Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 300.
- Bóna, I. (1975): *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Arch. Hung. 49. Budapest.
- Brothwell, D.R. (1963): *Digging up bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains*. British Museum, London.
- Éry, K., Kralovánzky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népségek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthrop. Közl.*, 7: 41–90.
- Farkas, Gy. (1975): *A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája*. Kandidátusi értekezés, Szeged.
- Iscan, M.Y., Loth, S.R., Wright, R.K. (1984): Age estimation from the rib by phase analysis: White Males. *J. Forensic Sciences*, 29: 1094–1104.
- Kemenczei, T. (1963): Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez. *Arch. Ért.*, 90: 169–188.
- Kovács, T. (1989): Adatok az Ipoly–Zagyva–vidék középső bronzkorához. *Arch. Ért.*, 114: 3–21.
- Kőszegi, F. (1968): Mittelbronzzeitliches Gräberfeld in Pusztaszikszó. *Acta. Arch. Hung.*, 20: 101–141.
- Martin, R., Saller, K. (1957): *Lehrbuch der Anthropologie I-II*. Fischer Verlag, Stuttgart.
- Meindl, R.S., Lovejoy, C.O. (1985): Ectocranial Suture Closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *Am. J. Phys. Anthropol.*, 67: 51–63.
- Mozsolics, A. (1946): Stepei hagyományok a magyarországi bronzkorban. *Arch. Ért.*, 3(7/9): 63–74.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, Gy. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skelettfunden. *Anthrop. Anzeiger*, 24: 103–115.
- Ortner, D.J., Putshar, W.G.J. (1981): *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. *Smithsonian Contributions to Anthropology*. No. 28. Smithsonian Institution Press . Washington.
- Rösing, F.W. (1988): Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmassen. In: Knussmann, R. (Ed.) *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*. Band I., Stuttgart–New York.

- Schour, J., Massler, M. (1941): The development of the human dentation. *J. Am. Dent. Assoc.*, 28: 1153–1160.
- Sjøvold, T. (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Hum. Evol.*, 5: 431–447.
- Stloukal, M., Hanáková, H. (1978): Die Länge der Langknochen altslawischer bevölkerungen unter besonderer berücksichtigung von Washstumsfragen. *Homo*, 29: 53–69.
- Szathmáry, L. (1979): A Déri Múzeum bronzkori csontvázleteleinek embertani vizsgálata. (Die anthropologische Untersuchung der Bronzezeit–Skelettfunde des Déri Museums.). *DMÉ*, 4: 39–57.
- Todd, T.W. (1920): Age Changes in the Pubis Bone: I. The Male White Pubis. *Am. J. Phys. Antr.*, 3: 285–334.
- Tompa, F. (1936): 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *BRGK*, 24–25: 27–127.
- Tóth, T. (1973): On the morfological modification of anthropological series in the Central Danubian Basin. *Ann. Hist. – nat. Mus. Nat. Hung.*, 65: 323–350.

Levelezési cím: Hajdu Tamás
Mailing adress: Eötvös Loránd Tudományegyetem
 Embertani Tanszék
 H-1117 Budapest
 Pázmány Péter s. 1/c.
 Hungary
 kishajdu@freemail.hu